

INTONAȚIA INTEROGATIVĂ LA AROMÂNII DIN R. MACEDONIA (CU CÂTEVA PARTICULARITĂȚI SEGMENTALE ALE INFORMATORILOR)*

ADRIAN TURCULEȚ

1. PREZENTARE

Această cercetare valorifică o parte din materialul cules într-o anchetă pentru AMPER (*Atlas multimédia prosodique de l'espace roman*)¹ în decembrie 2008 la aromânii locuind în orașele Skopje și Ohrid din Republica Macedonia.

1.1. CORPUS

Din chestionarul fix al AMPER, cuprinzând 45 de enunțuri cu structura SVO, construite după anumite criterii morfo-sintactice și fonetice², care au în vedere modalitățile asertivă și interogativă (totală) la formele afirmativă și negativă, am selectat nouă enunțuri, iar dintr-un al doilea chestionar, conceput pentru un atlas prozodic al limbii române, de 58 de propoziții cu structura predominantă VO (cu subiect inclus), alte 39 de propoziții interogative totale, parțiale, alternative și interogative totale cu focalizare restrânsă³. Întrucât toate frazele au fost înregistrate de câte cel puțin trei ori, corpusul utilizat aici însumează circa 300 de enunțuri, care au fost rostite de doi subiecți, o femeie din Skopje (S1) și un bărbat din Ohrid (O2)⁴.

---

* Lucrare realizată cu sprijinul CNCSIS, care a finanțat ancheta în cadrul grantului 1316 pe 2007/2008.

¹ Despre proiectul AMPER, vezi, mai recent, Michel Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în A. Turculeț (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Editura Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 2008, pp. 13–18. Acest volum conține și alte trimiteri bibliografice la proiectul romanic.

² Aceste caracteristici sunt codificate prin litere, de exemplu, *bwk, kwt, twk*, cea de a patra literă indicând modalitatea enunțului: *a* = asertivă afirmativă, *n* = asertivă negativă, *i* = interogativă, *m* = interogativă negativă, *e* = focalizare; cifra următoare indică numărul repetiției. Enunțurile din chestionarul românesc sunt indicate prin numărul de ordine al întrebării.

³ Am adaptat chestionarul AMPER pentru dacoromână la aromână, înlocuind unele cuvinte necunoscute sau mai puțin cunoscute cu cuvinte aromânești uzuale de aceeași structură.

⁴ În total, am anchetat 5 subiecți din Skopje și 2 din Ohrid.

Cele nouă enunțuri extrase din chestionarul AMPER sunt următoarele⁵:

twk : /mveasta veade-un căpitan/
 zwk : /mveasta tiniră veade-un căpitan/
 swk : /mveasta mușată veade-un căpitan/
 dwk : /mveasta di căsăbă veade-un căpitan/
 twg : /mveasta veade-un căpitan mintimen/
 twp : /mveasta veade oaspita/
 twb : /mveasta veadi oaspita di căsăbă/
 kwt : /un căpitan veade-mveasta/
 pwt : /oaspita veade-mveasta/

Pentru această primă abordare a intonației aromânești am ales enunțurile interogative, fiind cunoscut faptul că acestea prezintă o mai mare diversitate de modele intonaționale, atât în limbi diferite (înrudite sau neînrudite genetic), cât și în cadrul varietăților aceleiași limbi⁶.

1.2. INFORMATORI

S1: *k'iráța al (au) lica*, 50 de ani, originară din satul Caraóрман (în apropiere de Štip); după gimnaziu făcut la Štip, a lucrat într-o fabrică de pielărie (*di k'eli*); după închiderea fabricii, a rămas șomeră și a făcut cursuri de fizio-terapeut. Soțul este macedonean, are două fete pe care le-a învățat *limba di dáda*. Acum nu prea are cu cine vorbi aromâna în familie, dar *múltu voi s-lucréz cu-armânámea* (de exemplu, în cadrul asociației culturale a aromânilor „Mandra”), *múltu voi sá zburásc armânéști*.

O2: *dóna lábrou (lábru), tu documénti antóniie labrósk'i*, 67 de ani, *fisa (fára) a nóstă ésti dit albania, dit muzik'ia*. Părinții au trăit în *béla di súpră*; inf. e născut în *óhîrda*, a urmat un liceu economic și a lucrat în comerț. În 1990 a deschis un magazin de copii: *duk'éni ti prămătiia di fićurít*, la care a lucrat timp de 16 ani.

Ambii informatori nu au învățat aromâna în școală și au avut numai contacte ocazionale cu vorbitori ai dacoromânei.

După tradiția familială, cei doi subiecți aparțin la două ramuri aromânești diferite: *grămostenii* (S1) și *fărșeroții* (O2)⁷.

⁵ Vocalele (diftongii) care poartă accentul lexical sunt scrise cu *bold*. Enunțurile din chestionarul AMPRom sunt prezentate în cadrul discuției din text.

⁶ Cf. Alan Cruttenden, *Intonation*, Cambridge Mass., Cambridge University Press, 1986, pp. 161–165.

⁷ Vorbind despre neamul său și „limba maternă”, O2 a folosit termenii: *armân, armânl'i* [pla.], *ĕ/rămăng'* (cu al doilea *ă* nazalizat, din *ń* păstrându-se ocluzia linguală), *rămânești, român, noi, farșelófi* (cf. Theodor Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, partea I, p. 1–210).

După spusele informatorilor, în R. Macedonia sunt și aromâni *moscopoleni*, mai ales în Bitolia, dar care s-au amestecat cu alți aromâni și vorbesc un grai mixt. Această evoluție ar caracteriza, de altfel, și celelalte ramuri.

1.3. *Analiza acustică* a vocalelor s-a făcut cu un *script* adaptat la programul Praat, obținându-se pentru vocalele din fiecare enunț date de tip .txt, conținând durata fiecărei vocale, intensitatea maximă și F_0 măsurată în câte trei puncte; pe baza textelor repetițiilor 1, 2, 3 etc. se poate obține, cu ajutorul unor *routines* aplicate în cadrul Matlab⁸, un .txt 0 cu media datelor din trei sau mai multe repetiții, precum și un contur melodic stilizat pe baza acestor date medii și a frecvenței laringiene medii a vorbitorului. Deși programul AMPER prevede numai analiza vocalelor, ca principale purtătoare ale trăsăturilor acustice prozodice, în analizele noastre am luat în considerație și nazala *-n* finală de enunț, pe care se continuă mișcarea tonului fundamental.

În cercetarea noastră am prezentat melodia frazei (traseul curbei F_0) în funcție de tipul și structura enunțurilor interogative; în grafice am utilizat atât texte ale unor rostiri unice, cât și texte 0 (bazate pe datele medii ale trei sau mai multor repetiții).

2. MELODIA FRAZEI (CURBA F_0)

2.1. INTEROGATIVE TOTALE AFIRMATIVE

2.1.1. Enunțuri cu structura SVO simplă (*twki, twpi, kwti, pwti*)

Ambii informatori utilizează o extensiune melodică (*pitch range*) medie considerabilă: S1 – 10.29 sT, O2 – 16.38 sT⁹, dar cu o mare variație a registrului vocii; Flm (frecvența laringiană medie) în cele peste 450 de fraze analizate variază între 191 – 294 Hz la S1 și între 144 și 205 Hz la O2.

Deși cei doi subiecți reprezintă ramuri diferite ale aromânilor, prezentând unele deosebiri lingvistice (fonetice segmentale, gramaticale)¹⁰, contururile melodice pe care le utilizează sunt nu numai identice funcțional, ci și foarte asemănătoare ca realizare fonică.

În fig.1 se observă că traseul tonului fundamental (F_0) în sintagma nominală (SN) depinde de locul primului accent tonal: pe silaba pretonică (în S1twki pe *m* silabic labio-dental din *mveásta*), F_0 începe cu 3–4 sT sub Flm¹¹ și coboară puțin¹², după care urcă pe silaba tonică; când enunțul începe cu o silabă accentuată: *oa* din *oáspita* (S1pwti) sau *vea* din *veásta* (S1twki), ascensiunea tonului se realizează de la început. F_0 urcă, de asemenea, pe articolul *un* (*căpitan*), care primește, din

⁸ Aceste *routines*, ca și *scriptul* pentru Praat au fost realizate în cadrul programului AMPER de Antonio Romano și de Albert Rilliard.

⁹ Cele mai mari extensiuni tonale în exemplele analizate sunt 12.58 sT și 19.23 sT în înțrările alternative S1-6-4, respectiv O2-6-1.

¹⁰ Unele deosebiri fonetice segmentale și gramaticale dintre cei doi informatori sunt date în *Anexă*.

¹¹ La O2 pe *m*- silabic (adesea slab perceptibil) F_0 începe frecvent cu 6–8 sT sub Flm.

¹² De regulă, această coborâre rămâne sub pragul perceptibil de 1,5 sT (A.C.M Ritveld & C. Gussenhoven, *On the relation between pitch excursion size and prominence*, în „Journal of Phonetics”, 13, 1958, p. 299-308).

motive ritmice, un accent secundar, cu un vârf care poate chiar depăși înălțimea accentului tonal de pe *-tân* (S1kwti)¹³.

Când SN este formată dintr-un cuvânt paroxiton sau proparoxiton, vârful primului accent tonal se aliniază cel mai adesea la începutul vocalei posttonice (rar, la începutul celei post-posttonice) cu o ascensiune de 3–4 sT, dar care poate atinge și 6 sT, la O2 chiar 7–10 sT. În cazul cuvântului oxiton (*un*) *căpitán*, vârful accentului tonal de pe *-tân* se situează la începutul vocalei tonice, iar coborârea F₀ are loc intrasilabic. La subiectul S1, valoarea primului vârf tonal rămâne, cel mai adesea, puțin sub Flm sau egală cu aceasta, în timp ce la O2 depășește frecvent linia Flm.

Fig. 1 – Variația conturului melodic în SN a enunțurilor cu structură SVO.

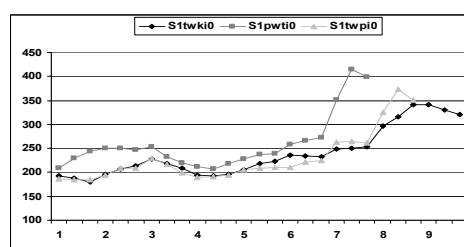

Fig. 2 – Contururi melodice cu final oxiton, paroxiton și proparoxiton.

În SV (sintagma verbală), curba tonului fundamental debutează cu accent tonal grav pe silaba verbului *veá(de)*, cu o linie F₀ plată, ușor ascendentă, mai rar descendentă, situată sub Lfm, în medie cu 3.47 sT la S1 și cu 6.35 sT la O2. În majoritatea cazurilor, pe *veá(de)* se află vârful tonal cel mai coborât al enunțului¹⁴. Limita sintagmatică marcată de panta descendentă a accentului tonal al SN și redresarea tonului grav al accentului pe verb poate fi însoțită, de o pauză mai mult sau mai puțin perceptibilă care pune în evidență tematizarea SN; două exemple mai evidente: 1) S1twgi4- *mveásta á veádi-uș-căpitán mintimén?* – vocala finală a subiectului *-a* (82 ms) se prelungeste pe o durată de 80 ms cu vibrații slabe (*prepausal lenghtening*), după care urmează o vocală epentetică cu vibrații slabe de timbrul unui *ă* deschis cu o durată de 63 ms¹⁵, înainte de atacul primei silabe a verbului; 2) O2kwtie31 – *uș-căpitán # védi-mvésta?* – limita sintagmatică și

¹³ Alte exemple: în enunțul S1kwti3, *un* are un vârf de 264 Hz, în timp ce *-tân* atinge 254 Hz; în O2kwti2, *un* atinge 199 Hz, iar *-tân* 177 Hz. Traseul F₀ din S1kwti0 se aseamăna cu cel din enunțurile cu două accente în SN.

¹⁴ Mai rar, minimul tonal se situează pe *m* silabic inițial, mai ales la O2, la care acest *m* este frecvent mai slab perceptibil.

¹⁵ Această vocală epentetică (asemănătoare vocalei de ezitare), în prelungirea vibrațiilor slabe ale lui *a*, nu se percepe ca un sunet aparte; impresia auditivă de scurtă pauză se datorează mai mult coborârii tonului pe vocala *a* și prelungirii acesteia.

tematizarea subiectului este marcată printr-o pauză de 298 ms: 188 ms cu prelungirea unor vibrații nazale slabe + 85 ms zero fonic înaintea atacului lui *v*¹⁶.

Pe silaba tonică a verbului sau pe silaba posttonică a acestuia începe o ascensiune treptată a tonului fundamental, care rămâne, până la penultima vocală a enunțului, puțin sub linia Flm, poate atinge nivelul acesteia sau (mai frecvent la O2) o depășește ușor. Pe ultima silabă a enunțului, alungită, indiferent dacă aceasta este accentuată (*căpitán*) sau neaccentuată (*mveásta*, *oáspita*) se produce un salt puternic al F_0 , în medie cu 5.88 sT față de vocala precedentă la S1 și cu 7.95 sT la O2; față de Flm urcarea medie este de 7.23 sT la S1 și de 8.51 sT la O2. Vârful tonal final se află pe vocala finală (la mijlocul sau pe finalul acesteia), în cazul unui cuvânt terminat în nazală: *căpitán*, *mintimén* mai ales la mijlocul lui *n*, și este urmat de o coborâre ușoară pe prelungirea cu vibrații mai slabe a vocalei finale sau pe partea a doua a nazalei *n*. Fig. 2 (și 1) ilustrează aspectul identic al conturului melodic terminal, indiferent de poziția accentului în ultimul cuvânt al enunțului¹⁷.

Structura fonologică a interogativelor totale cercetate, redată în sistemul de transcriere ToBI, trebuie să aibă în vedere cele trei grupuri accentuale, cu tot atâtea accente tonice posibile: $L+>H^*$ L^*+H și $L+\uparrow H^*$. Întrucât accentul verbului, în ciuda rolului important de a marca frontiera sintagmatică, este, de obicei, puțin reliefat, încadrându-se în ascensiunea generală a SV, această structură poate fi redusă la cele două accente principale (cel al SN și cel al SV) urmate de un ton de frontieră înalt pe silaba finală: $L+>H^*$ $L+\uparrow H^*$ $H\%$ ¹⁸.

2.1.2. Enunțuri cu extensiunea SN (*dwki*, *swki*, *zwki*)

În cazul unei extensiuni a subiectului apare un al doilea accent tonal pe adjectiv sau pe determinarea prepozițională, cu un vârf mai mic decât cel al primului accent tonal: diferența este mai mică de un semiton când extensiunea începe cu o silabă accentuată (*zwki*) și poate ajunge la 3–4 sT în cazul unei distanțe mai mari între cele două accente (*dwki*). Mai importantă este panta ascendentă a celui de al doilea accent tonal, care depășește, cel mai adesea, pragul perceptibil de 1.5 sT, ajungând până la 3 sT la S1, 4–5 sT la O2, și, mai ales, panta descendentă, care poate atinge 4 sT la S1 și 6–7 sT la O2. În fig. 3, se poate observa al doilea accent tonal pe silaba accentuată a determinantului: adjectivul *mușată* (*swki*) și *tíniră* (*zwki*) și pe extinderea prepozițională *di căsăbă'*; subiectul are forma *mveasta* în *swki* și *veasta* în *dwki* și *zwki*.

¹⁶ Pauza se percepe clar datorită acestui zero fonic dinaintea lui *v*.

¹⁷ Acest contur melodic cu final ascendent (*high-rise*) caracterizează cele două tipuri de interogative totale, numite de A. Cruttenden, *op.cit.*, p. 161–162 „întrebări declarative” (care se disting de asertivele corespunzătoare numai prin intonație) și „întrebări-ecou” (care reiau o afirmație anterioară a interlocutorului).

¹⁸ Din adaptarea spaniolă a ToBI am preluat semnul $>$ pentru a indica alinierea vârful primului accent tonal pe silaba posttonică, iar semnul $\uparrow H^*$ indică ascensiunea treptată a celui de al doilea accent tonal. Cf. Eugenio Martínez Celdrán, Ana Ma. Fernández, Paolo Roseano, *Aproximación al estudio de la entonación de la región de Murcia: Caravaca de la Cruz y Bullas*, în A. Turculeț (ed.), *vol. cit.*, p. 75–92.

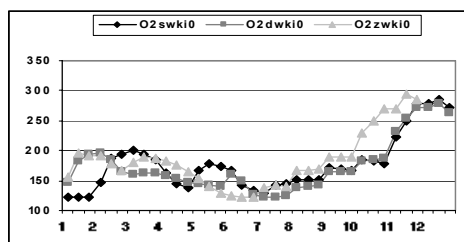

Fig. 3 – Contururi cu extensia SN.

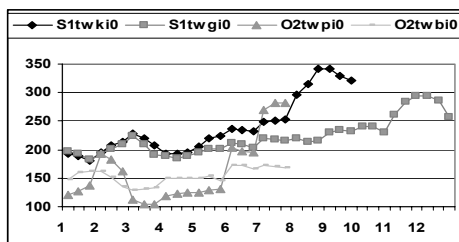

Fig. 4 – Contururi cu extensia SV.

2.1.3. Enunțuri cu extensiunea SV (*twbi*, *twgi*)

Extensiunea obiectului direct nu modifică conturul melodic al interogativei, care conține întotdeauna două părți distincte: SN cu contur *ascendent-descendent* sau, în cazul extensiunii SN, *ascendent-descendent repetat* și SV cu contur *ascendent*, cu vârful tonal maxim pe silaba finală a enunțului. Fig. 4 prezintă extensiuni ale SV în enunțurile *mveasta veadi-uș-căpitan* (*mintimén*): S1twki0 – S1twgi0 și (*m*)*veasta veadi oaspita* (*di căsăbă'*) în O2twpi0 (cu *mvésta* emfaticizat) – O2twbi0.

În structura fonologică a enunțului intervine cel de al doilea accent tonal al SN: L+>H* L+>H* L+↑H* H%.

2.1.4. Enunțuri cu structura VO (cu subiect inclus): 1: *u vidzuși tak'i?*, 2: *u vidzuși măriia?*, 3: *li vidzuși featile?*, 43: *beai yin?*, 46: *măț peșți?*

După cum se observă în fig. 5, traseul F_0 este continuu ascendent, asemănător cu partea a doua (SV) a enunțurilor SVO. Vârful primului accent pe silaba tonică a verbului este sub Flm, iar prima silabă a cuvântului-obiect, accentuată (*ták'e*, *fétele*) sau neaccentuată (*măriia*, *marliia*), rămâne, de asemenea, sub linia Flm sau o depășește ușor, după care F_0 urcă brusc și puternic pe silaba/silabele următoare. Tonul poate coborî ușor pe ultima parte a vocalei finale (marcând o ușoară insistență pe obiect). La O2 prima silabă a ultimului cuvânt poate prezenta o coborâre slabă a tonului, înaintea ascensiunii pe silaba/silabele următoare.

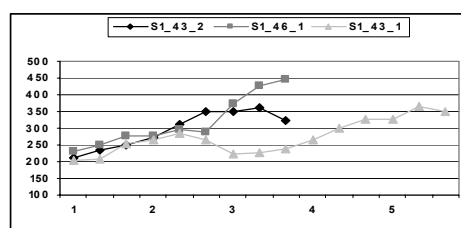

Fig.5 – Enunțuri cu structura VO.

Introducerea unui vocativ modifică conturul F_0 , introducând vârful tonal al vocativului ridicat deasupra Lfm (vezi în fig. 5 întrebarea S1-43-1: *iuri*, *beai yin?*).

2.1.5. Enunțuri cu structura VS (17: *vîne ták'i*)

Vârful accentului tonal pe verb, aliniat la începutul silabei posttonice, rămâne sub sau pe linia Flm. Silaba tonică următoare poate atinge sau depăși ușor Flm, după care urmează ascensiunea pe silaba finală (vezi fig. 6).

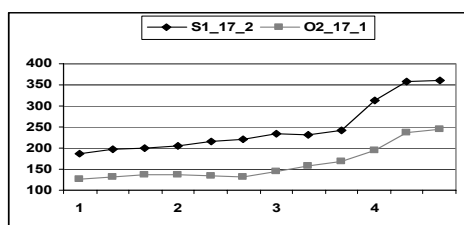

Fig. 6 – Enunțuri cu structura VS.

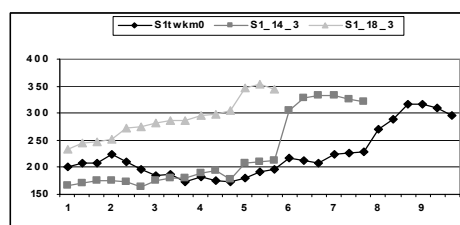

Fig. 7 – Interogative totale negative.

2.2. *Interogative totale negative (twkm, zwkm, swkm, dwkm, twgm, twpm, twbm, kwtm, pwtm; 14: nu o vidzuși tak'i?, 15: nu o vidzuși măriia?, 16: nu li vidzuși featili?)*

Conturul melodic nu diferă de cel al interogativelor totale afirmative: enunțurile cu structura SVO au SN ascendent-descendentă și SV ascendentă, cele cu subiect inclus au o ascensiune continuă, mai pronunțată pe/după ultima silabă tonică. Fig. 7 prezintă contururile interogativelor totale negative S1twkm0, S1-14-3: *nu o vidzuși tak'i?* și S1-18-3: *nu vini tak'i?*; cf. cu interogativele totale afirmative din fig. 1–6.

Adverbul *nu* preia, de regulă, poziția silabei acentuate a verbului, cu un ton plat sau ușor descendent/ascendent, după care începe, pe verb, ascensiunea prelungită a tonului în SV.

2.3. *Emfaza interogativă și focalizarea unui constituent*

Emfaza obișnuită a interogativei totale este cea a modalității enunțului, legată de interesul vorbitorului în legătură cu întrebarea și de așteptarea răspunsului din partea interlocutorului¹⁹. În întrebarea neutrală (fără focalizarea unui constituent), emfaza modală privește enunțul în întregime (vizând adevărul întregii propoziții), și se manifestă prin reliefaarea cuvântului final, care poartă accentul nuclear al interogativei.

Pe lângă emfaza modală, poate fi evidențiat prin focalizare contrastivă un anumit constituent al interogativei, ceea ce duce la schimbarea sensului întrebării: vorbitorul admite realitatea la care se referă întrebarea, punând sub semnul întrebării adevărul unui constituent al acesteia; de exemplu, prin enunțul *mveasta veadî-un căpitan?* cu focalizarea, pe rând, a celor trei constituenți, vorbitorul întreabă dacă (chiar) *nevasta* (și nu altcineva) *vede un căpitan*, dacă *nevasta* (chiar) *vede un căpitan*, respectiv dacă *nevasta vede un căpitan* (și nu pe altcineva).

¹⁹ Aceasta este *emfaza interogativă* despre care vorbește L. Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București, 2001, p. 32–33.

Focalizarea primului constituent determină ascensiunea mai puternică a silabei accentuate, vârful tonal aliniat la sfârșitul acesteia depășind Lfm; cf. în fig. 8 enunțurile O2twk11 cu rostire neutră și O2twkie11 cu focalizarea primului cuvânt: *mveasta veadi-Ń-căpitan?* Această intensificare a primului accent poate duce, dar nu în mod obligatoriu, la o coborâre ușoară a tonalității celorlalți constituenți. Mult mai frecventă ca la enunțurile fără focalizare este prezența unei pauze mai mult sau mai puțin perceptibile la frontiera dintre SN și SV.

Focalizarea verbului, însoțită de tematizarea subiectului urmat de o pauză perceptibilă, duce la ridicarea tonalității verbului, reducându-se considerabil distanța tonală dintre acesta și finalul enunțului; cf. în fig. 8 enunțurile S1twk11 și S1twkie23: *mveasta vedi-uŃ-căpitan?*

Focalizarea ultimului constituent (obiectul direct) modifică cel mai puțin conturul melodic al SV²⁰, provocând o creștere ușoară a tonalității părții terminale a acestuia; cf. în fig. 8 întrebările S1twk11 și S1twkie31: *mveasta vedi-uŃ-căpitan?*

Focalizarea adjectivului din extensia SN duce la ridicarea accentului tonal al acestuia cu vârful aliniat la începutul silabei posttonice. Urmează o coborâre mai extinsă a F₀ care cuprinde și silaba accentuată a verbului, apoi ascensiunea finală mai pronunțată; cf. în fig. 8 enunțurile S1swk11 și S1swkie1: *mveasta mșiată vedi-uŃ-căpitan?*

Focalizarea adjectivului din extensia SV în S1twgiea2: *mveasta védi-uŃ-căpitan mîntimén* (vezi fig. 8) determină o modificare mai importantă a traiectoriei F₀: verbul este de asemenea reliefat, iar accentul tonal de pe *căpitan* se extinde pe prima silabă a adjectivului la 2.5 sT peste Lfm (acest vârf este perceput ca un accent secundar), după care F₀ coboară cu 5.16 sT, pentru a permite ascensiunea puternică (de 8.58 sT) pe silaba accentuată finală.

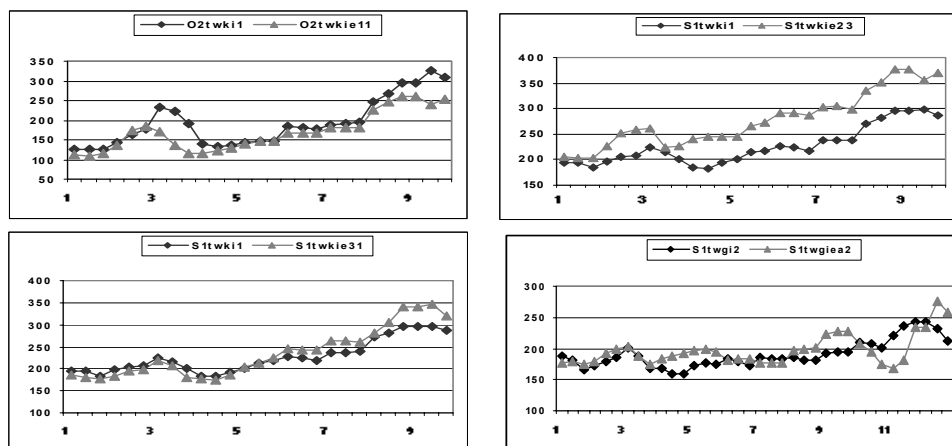

Fig. 8 – Focalizări ale unor constituenți ai interogativelor SVO.

²⁰ Acest fapt arată că și în interogativa neutră există o focalizare (mai slabă) a cuvântului final.

Întrebările cu structura VO, ca și cele de tipul VS, prezintă o mai mare varietate de contururi, legată de focalizarea unor constituenți, emfaza afectivă, insistență.

În fig. 9 curba F_0 din S1-46-4 : *măț peșți ?* prezintă emfaza obișnuită a cuvântului final, dar reliefaarea evidentă a primului accent amintește de conturul interogativelor de tipul SVO. În S1-46-4, avem o focalizare a obiectului însoțită de o emfază afectivă care duce la ridicarea mai puternică a celui de al doilea accent tonal. S1-46-5 prezintă focalizarea verbului (cu ridicarea primului accent). În O2-46-3, focalizarea obiectului este însoțită de o insistență suplimentară care duce la suspendarea silabei finale la nivelul celui de al doilea accent tonal.

Focalizarea verbului se face mai obișnuit prin inversarea topicii: *peșți măț?* Întrucât și obiectul este tematizat, ambii constituenți sunt reliefați; vezi O2-46-3 cu vârful celui de-al doilea accent tonal mai înalt.

Enunțul *beai yin?* aduce mai multe exemple de emfază afectivă: rostită cu surprindere (*cu ciudie*), întrebarea prezintă două accente tonale pronunțate; în S1-44-7 ultimul accent are o detentă prelungită pe *n*, amplificată de prezența unui *-u* redus aфонizat; în S1-44-10: *lele, lele, beai yinn?* ultimul cuvânt prezintă oscilații specifice (triluri) ale tonului.

Rostirea neutrală a întrebării VS (cu focalizarea ușoară a constituentului final) se poate observa în fig. 9 în enunțul S1-17-2: : *vine tak'i?* Focalizarea verbului se manifestă prin ridicarea primului accent tonal (cu vârful pe silaba posttonică depășind ușor Flm) și coborârea ușoară a tonului final în S1-17-9. Focalizarea subiectului duce la ridicarea tonalității acestuia peste Flm, în prelungirea primului accent tonal, iar saltul pe silaba finală este mai mic, marcând și caracterul insistent al întrebării.

Focalizarea verbului se poate realiza și prin modificarea întrebării: S1-17-6: *va z-vină tak'i?*, S1-18-3: *nu yini tak'i?* sau prin inversarea topicii: S1-17-8: *tak'i yini?*

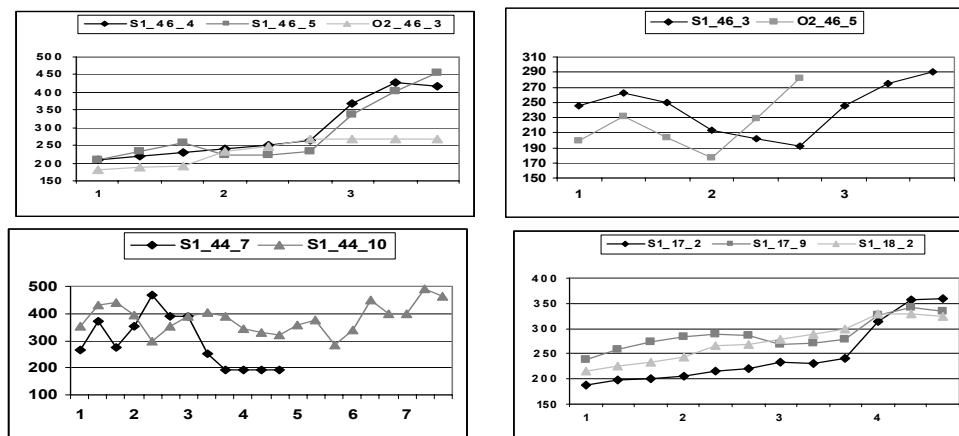

Fig. 9 – Focalizări/emfazări ale întrebărilor VO și VS.

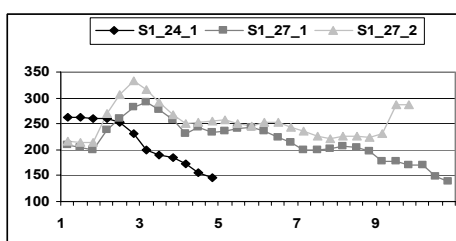
2.4. Interogative parțiale

Întrebările parțiale prezintă o diversitate mai mare a conturului muzical. Deși, în general, accentul tonal principal (nuclear) al enunțului se află pe cuvântul interogativ, acest lucru nu este obligatoriu. În fig.10a se observă că întrebarea: *care vine la noi?* are trei contururi diferite la subiectul S1: în S1-20-1 și 2 pronumele interogativ poartă accentul tonal principal, dar tonul urcă și pe silaba finală (mai evident în 20-2). În întrebarea S1-20-3 este focalizat complementul *la noi*.

De obicei, F_0 debutează sub linia Flm și urcă imediat, dacă enunțul începe cu un cuvânt interogativ accentuat pe prima silabă, atingând vârful tonal la mijlocul sau la sfârșitul vocalei accentuate (vezi S1-20-1/2, O2-20-1/2, O2-24-4); când cuvântul interogativ este precedat de o prepoziție, F_0 coboară puțin la început și apoi urcă pe silaba accentuată (vezi S1-27-1/2, O2-39-1)²¹. Într-o altă variantă, F_0 începe mai sus, în preajma liniei Flm și apoi coboară ușor (vezi S1-24-1). Această variantă este caracteristică mai ales întrebărilor cu insistență finală (vezi S1-20-3, S1-49-4, S1-50-4).

Ascensiunea F_0 pe silaba finală este mai pronunțată și mai frecventă la subiectul S1 decât finalul descendent; în fig.10a, S1-24-1: *ți adar az(i)?*²² și S1-27-1: *cu care ai zbrîtu la sculie?* au profil descendent, iar în S1-27-2: *cu care zburăș(i) la sculii?*, F_0 urcă pe silaba finală. La subiectul O2, aproape la fel de frecvent ca profilul descendent, este finalul „insistent”, cu suspendarea tonului final la un nivel relativ ridicat: cf. întrebările O2-20-1: *ți faț ază?* cu contur descendent, față de O2-20-2: *țe-ádar ază?* și O2-24-3: *ți faț aza, be?* cu ridicarea finală a tonului (în ultimul exemplu, pe interjecție). Pe lângă cuvântul interogativ poate fi focalizat și un alt constituent al interogativei parțiale: S1-25-1: *țe-a s-ádar mání?*, la O2 împreună cu schimbarea topicii: O2-25-1: *mání ți-i s-faț?* și O2-26-1: *piimání ți-u s-faț?*

Structura fonologică a interogativelor parțiale, cu dezaccentuarea verbului și cu tonul de frontieră jos este: L+H* H+L* L% sau cu tonul de frontieră înalt (*mid-rise* sau, mai rar, *high-rise*): L+H* H+L* H%.

²¹ Numai întrebarea S1-39-1 începe cu voce scăzută pe silaba accentuată și urcă pe silaba următoare.

²² În paranteză notăm o vocală asilabică redusă.

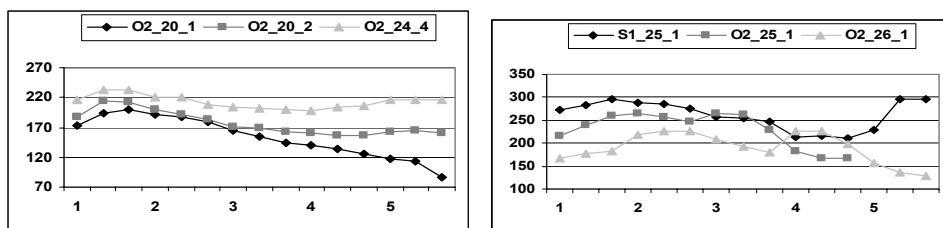

Fig.10 a – Interogative parțiale (1).

Insistența asupra întrebării manifestată prin ridicarea mai mult sau mai puțin pronunțată a tonului pe silaba finală este frecventă la întrebările de tip indicativ, de ghidare (care subliniază obiectul întrebării), cum sunt cele privind prețul produselor de la piață sau cele adresate copiilor : vezi în fig. 10b enunțurile S1-49-4: *cîs-pras-sîntu meareli?*, S1-50-4: *cîs-păras sînt uauâli?*, S1-37-6: *cum ti cliamă?*, S1-39-1: *care clasă eștâ?*, O2-50-1: *căt pras-sîn ouli?*, O2-37-2: *fițcor, cum să fi numa?*, O2-39-1: *ti si plânz, hîcu?*

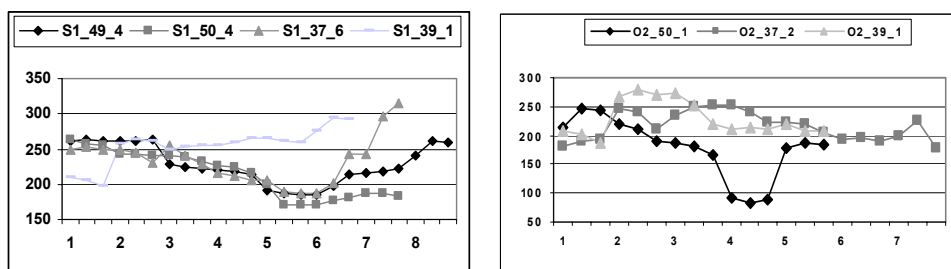

Fig.10 b – Interogative parțiale (2).

O categorie aparte în cadrul interogativelor parțiale o constituie *întrebările care solicită* interlocutorului *repetarea* unei secvențe abia rostite. Conturul intonațional reflectă două situații diferite:

a) vorbitorul nu a înțeles (auditiv) ceea ce a spus interlocutorul: traseul F_0 este cel al interogativelor parțiale obișnuite, cu tonul nuclear pe cuvântul interogativ și contur descendent cu insistență; cf. în fig 10c, O2-57-1: *ți zîseș?* cu S1-57-1: *ți dzîseș(i, nu te-ak'icăsei?* (în care S1 își explică întrebarea);

b) vorbitorul a înțeles spusele interlocutorului, cu care însă nu este de acord; întrebarea sa are sensul „cum poți/îndrăznești să spui așa ceva?”; conturul este cel al unei interogative totale: F_0 începe pe cuvântul interogativ sub Flm, traseul este ascendent, cu insistență, sugerând reproș: O2-57-2, S1-57-3, chiar amenințare: S1-57-2.

Fig.10 c – Interogative parțiale (3).

Finalul suspensiv al insistenței conciliante este obișnuit în *întrebările de circumstanță*, adresate unui cunoscut/amic pe care subiectul nu l-a văzut de o vreme, prin care nu se solicită o informație exactă, ci aflarea statutului actual al interlocutorului și se inițiază o interacțiune verbală de confirmare a relației personale. În cazul întrebărilor parțiale, cele mai frecvente, primul accent tonal urcă puțin sau pleacă de la o poziție puțin ridicată, conturul melodic rămânând în preajma Lfm, cu o extensiune melodică redusă: în medie de 3.07 sT la S1 și 3.98 sT la O2. În altă variantă, conturul melodic rămâne monoton, cu extensiuni tonale reduse: de 0.92 sT în S1-22-9: *ți lucreț?*, de 0.96 sT în S1-22-12: *țe-âdar?*, de 1.16 sT în O2-22-6: *ți faț(i)?*. Cf. în fig. 11 întrebările S1-22-11: *cum eștâ?*, S1-22-12: *țe-âdar?*, S1-22-2: *iu h'iț(i)?*, O2-22-2: *cum eș'c?* Același model se menține și în cazul interogativelor totale de conveniență: vezi în fig. 11 enunțurile O2-22-4: *k'iruș(i)?*, S1-22-10: *bun eștâ?*

Fig.11 – Întrebări convenționale.

2.4. INTEROGATIVE ALTERNATIVE

Întrebările alternative au conturul melodic diferențiat, după cum:

a) ambele alternative sunt considerate egale, vârful tonal cel mai înalt fiind pe conjuncția *ma*; cf. în fig.12 : S1-45-6: *beai # yin ma rak'ie ?* - primul accent pe *beai* este mai înalt și urmează o pauză de 150 ms. (nevidentă în grafic), care marchează o frază intermediară; vârful maxim este pe *ma*, iar coborârea este mai

lentă până la ultimele două silabe, unde devine abruptă), S1-51-3 și O2-51-1: *vrei meri, ma gorâ 'pere'?*: accentul tonal al constituentului *mere* se prelungește atingând vârful maxim pe conjuncția *ma*, după care F_0 cade brusc, ultima silabă fiind afonizată;

b) unul dintre cei doi constituenți este focalizat, mai frecvent, primul; cf. în fig.12 întrebările S1-35-2: *yiñ, ma nu yiñ?*, S1-6-4: *o vidzuș tak'i la bîșerică, ma la restoran?* (accentul tonal al constituentului *bîșerică* culminează pe ultima silabă -că, după care tonul coboară puțin intrasilabic și rămâne suspendat, urmat de o pauză de 98 ms., apoi F_0 coboară ușor până la finalul enunțului), O2-45-4: *beai yin, ma rak'ii?*; mai rar, este focalizat al doilea constituent, ca în O2-6-1: *o văzuș pi tak'e la bășerică ili tu cafănéia?*;

c) ambii constituenți sunt focalizați prin divizarea enunțului în două fraze intermediare, ca în enunțul S1-35-3: *yiñ, ma nu yiñ?* (înainte de *ma* este o pauză de 97 ms. cu vibrații nazale slabe);

d) întrebarea este mai curând interogativă totală decât alternativă, ca în S1-6-2: *o vidzuș tak'i la bîșerică, ma la restoran?*; accentul tonal principal este pe *bîșerică* (cu vârful deplasat la începutul silabei posttonice), apoi tonul coboară și urcă pe ultimele două silabe, mult mai puțin ca întrebările totale, pentru că emfaza se află în interiorul enunțului.

Cu excepția tipului *d*, întrebările alternative au final asemănător cu asertivele.

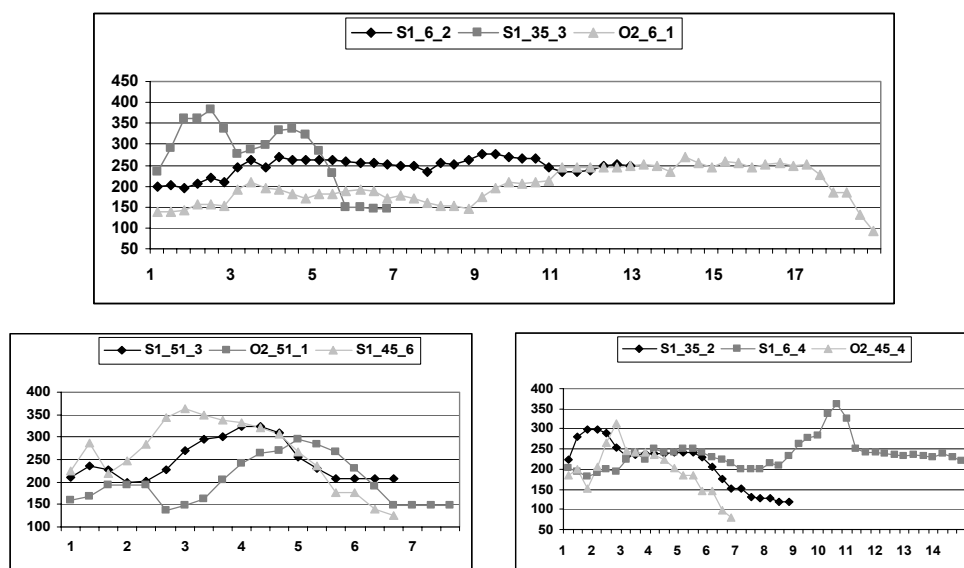

Fig.12 – Întrebări alternative.

3. PRIVIRE COMPARATIVĂ

Modelul interogativelor totale cu structura SVO este asemănător, mai ales în privința conturului melodic terminal, cu cel obișnuit în pronunțarea muntenilor și a moldovenilor în cazul întrebărilor cu final oxiton. În fig. 13a se poate compara conturul melodic al întrebării *swki: nevasta/mveasta frumoasă /mușată vede-un căpitan?* rostită de S1 și de două femei din București (B5) și din Iași (Is7)²³. SN prezintă, în toate cele trei contururi, două accente tonale: pe subiect și pe adjectivul său (al doilea având un vârf mai mic). Limita sintagmatică este marcată prin schimbarea mișcării F_0 : după panta descendentă a celui de al doilea accent, verbul *vede* începe cu o redresare a tonului în registrul grav sau cu o ușoară ascensiune (sub pragul perceptibilității la B1, dar cu accent tonal evident la Is7). Diferențe apar în conturul melodic al SV, care este mai modulat (mai ales la Is7): în timp ce la S1 și O2, tonul urcă continuu începând cu silaba posttonică a verbului, la subiecții bucureșteni și ieșeni, F_0 coboară ușor după *vé(de)* până la ultima silaba pretonică *pi* (la Is7 cu un mic accent secundar pe *că*), după care urmează ascensiunea pe silaba tonică. Vârful tonal maxim este atins la mijlocul nazalei *-n*, după care tonul coboară (foarte) puțin.

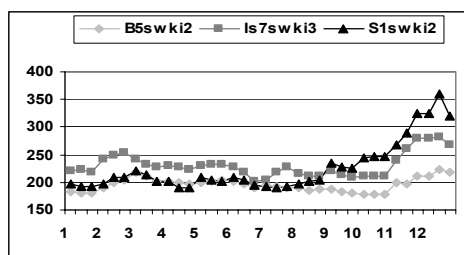

Fig.13a.

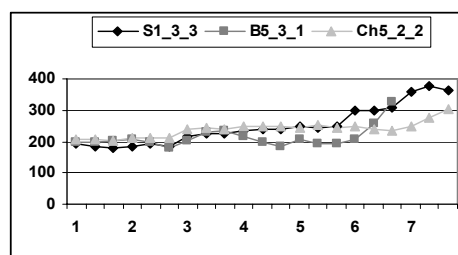

Fig.13b.

Deosebiri în privința conturului terminal între informatorii aromâni și cei dacoromâni apar la întrebările totale cu final neoxiton. În timp ce, în intonația neutrală a muntenilor și a moldovenilor, vârful tonal maxim este pe ultima vocală accentuată, după care F_0 coboară pe silaba sau silabele posttonice finale, formând un contur final ascendent-descendent, subiecții aromâni au același contur ascendent ca și în întrebările cu final oxiton. Acest contur final ascendent neoxiton (*ascendent extins*²⁴) este caracteristic în rostirea românească literară (muntenească-moldovenească) întrebărilor totale cu focalizarea constituentului final²⁵. În fig.13b

²³ Cifrele fără soț reprezintă subiecți de sex feminin, iar cele cu soț, subiecți de sex masculin, cifrele începând cu 5 sunt rezervate informatorilor cu studii superioare, care vorbesc în mod curent limba literară.

²⁴ A. Turculeț, *lucr. cit.*, p. 39–40.

²⁵ L. Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 33–35.

se poate observa asemănarea conturului melodic terminal în întrebările cu subiect inclus 3 : *ai văzut fetele ?/li vidzuși featile ?* și 2 : *l-ai văzut pe vasile ?* rostite de subiecții B5 și Ch5 cu focalizarea obiectului²⁶, iar de S1 în modul obișnuit de a intona întrebările totale ; la S1 urcarea tonului pe SV este continuă, cu salt pe cele două silabe neaccentuate finale și cu o mică coborâre la final, la B5 și Ch5, F₀ coboară ușor pe ultima silabă accentuată și urcă pe silaba/silabele posttonice.

Conturul terminal ascendent s-a extins la intonația neutrală și în diferite arii ale dacoromânei, fiind atestat la vorbitori ardeleni²⁷, dar și din Muntenia²⁸, Moldova²⁹ și din R. Moldova. În fig. 13c și 13d se pot compara contururile melodice cu final ascendent extins ale aceleiași interogative rostite de S1 și de vorbitori din diferite zone ale dacoromânei :

Fig. 13c.

Fig. 13d.

c) *kwki : un căpitan vede nevasta/mveasta ?* la S1 și la vorbitoare din Craiova, Sibiu și Saharna (R. Moldova): SN prezintă un accent secundar ritmic pe *un*, mai pronunțat la S1 și la Sh1 și mai puțin evident la Sb5 și Cr5. Limita sintagmatică este mai puternic marcată la S1. Deosebiri apar în conturul SV : la S1 are loc o ascensiune continuă a tonului, începând cu silaba accentuată a verbului și sfârșind cu un salt brusc pe silaba finală neaccentuată, iar în partea finală a acesteia F₀ coboară foarte puțin. La cei trei subiecți dacoromâni, tonul nu are o mișcare continuă în SV : Sb5 are un accent slab pe verb (cu vârful la începutul silabei

²⁶ Facem precizarea că subiecții B5 și Ch5 au focalizat ultimul cuvânt, fără intenția expresă de a realiza acest lucru. În alte repetiții ale acelorași întrebări „neutre”, conturul terminal este ascendent-descendent. Cf. *infra*.

²⁷ Specific întrebărilor totale ardelenesti este însă conturul final descendent pe ultima silabă accentuată (cf. L. Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 134; A. Turculeț, *lucr. cit.*, p. 42, 67).

²⁸ Andrei Avram, *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetică și dialectologie”, vol. 8, 1973, p. 43–64. După L. Dascălu, *op. cit.*, p. 149, această „intonație de tip Muscel” se întâlnește în Țara Oltului, la Mărginimea Sibiului, extinzându-se la sud de Carpați într-o zonă vastă, „întinsă aproximativ între râul Argeș (la vest) și Ialomița (la est).

²⁹ În A. Turculeț, *Variante regionale ale intonației românești*, în vol. « Limba și literatura română. Regional – național – universal », Casa Editorială Demiurg, Iași, 2006, p. 264, constatam că ascensiunea tonului pe silaba finală neaccentuată din întrebările cu focalizare finală tinde să se extindă la unii moldoveni (subiecții erau studenți), mai ales din zona central-nordică a Moldovei, și la întrebările totale “neutre”, adică fără o focalizare expresă a constituentului final.

posttonice), după care F_0 coboară până la mijlocul vocalei accentuate *va* și urcă cu un salt (asemănător cu cel de la subiectul aromân S1) pe vocala neaccentuată finală; la Cr5 și Sh1 ridicarea finală a tonului este mai mică și se menține la Cr5 aproape plată pe silaba finală neaccentuată.

d) *dwpi: nevasta/mveasta tinerea/de căsăbă vede pasărea/oaspita?* la S1 și la subiecți din Fundu Moldovei și Chișinău: traseul F_0 în SN este asemănător, cu cele două accente tonale pe subiect și pe determinantul acestuia. Conturul SV este de asemenea asemănător la S1 și FM3, însă saltul pe silaba finală nu este urmat la FM3 de o ușoară coborâre. La Ch5 verbul are un accent tonal evident (cu vârful aliniat la începutul vocalei posttonice), urmat de o coborâre ușoară a tonului până la mijlocul ultimei silabe accentuate; ascensiunea F_0 începe pe aceeași vocală tonică cu un salt la începutul vocalei posttonice și cu o ridicare ușoară pe cele două vocale finale.

Conturul melodic de bază al *interogativelor parțiale* este același în aromână și dacoromână: vârful tonal (nuclear) este pe silaba accentuată a cuvântului interogativ, după care F_0 coboară până la sfârșitul enunțului. Fără a fi la fel de frecventă ca la cei doi subiecți aromâni, ascensiunea mai mult sau mai puțin pronunțată a F_0 pe silaba finală a enunțului se întâlnește și la informatorii dacoromâni, exprimând ținuta afectiv-atitudinală a vorbitorului (cf. fig.14a interogativa 41: *de unde vii?* rostită de vorbitoare din Baia Mare, Oradea și Sibiu cu o ascensiune finală mai pronunțată (BM5) sau mai slabă (Sb5, Or5) cu fig.10 a, b). Tendința de a realiza întrebările convenționalizate cu un ton (aproape) plat, monoton, apare și la vorbitori dacoromâni (cf. fig.11 cu fig.14b: inter. *ce mai faci?* și *de unde vii?* rostită de informatoare din București (B5-26-1: cu ton mai înalt pe *ce* și ascensiune finală ușoară) și din Craiova (Cr5-26-2; Cr5-41-1).

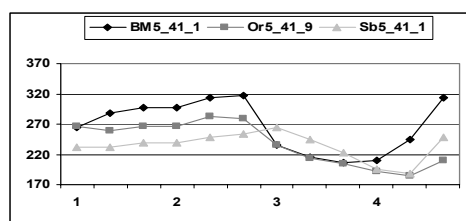

Fig. 14a.

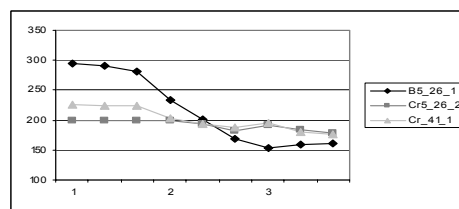

Fig.14b.

Interogativele alternative prezintă, atât la subiecții aromâni, cât și la cei dacoromâni, un contur melodic ascendent-descendent, locul vârfului tonal fiind determinat de focalizarea uneia sau a ambelor alternative.

Ascensiunea finală a tonului este marca intonațională a întrebărilor totale în numeroase limbi, putând fi considerată „o tendință universală puternică”³⁰ a acestui tip de interogative în limbile cu intonație. Numeroase limbi au, de asemenea, interogative parțiale cu un contur descendent (asemănător cu cel al asertivelor, dar

³⁰ A. Cruttenden, *op.cit.*, p. 169.

cu un vârf tonal pe cuvântul interogativ), având ca alternativă și ridicarea finală a tonului (de ex., în întrebări-ecou sau în întrebările parțiale insistente). Diferențe considerabile interlingvistice există însă, atât în modul de realizare a conturului terminal (de ex. *ascendent-descendent* sau *ascendent* în funcție de poziția accentului final sau *numai* ascendent), cât și în forma conturului melodic preterminal.

Statutul *bilingv* al subiecților noștri impune, pe lângă raportarea la dialectul dacoromân (cu care prezintă asemănări considerabile în intonația interogativă), comparația cu limba *macedoneană (bulgară)*, dar și cu *albaneza și neogreaca*, limbi pe care le vorbeau ascendenții lor. Descrierile schematici ale intonației limbilor bulgară și neogreacă pe care ni le oferă sinteza lui D. Hirst și A. Di Cristo³¹ prezintă modele intonaționale interogative asemănătoare cu cele aromâne³².

Modelul interogativ pentru întrebările totale descris pentru bulgară este asemănător cu cel din româna literară (dacoromână): cu final ascendent (pe silaba accentuată) – descendent (pe silaba următoare)³³; cf. fig.4 cu prezentarea curbei F0 în poziția minimală *atakə?* În întrebările parțiale, conturul terminal este descendent în enunțurile neutrale, dar prezintă o variantă frecventă cu o ridicare ușoară a tonului pe ultima silabă neaccentuată exprimând „politețe”³⁴.

A. Botinis afirmă că interogativele rostite „în vorbirea de laborator” (emfătizată) au o ascensiune tonală majoră la limita finală, formând un contur general descendent-ascendent. „În dialoguri spontane” interogativele totale au ascensiune finală, dar atunci când au funcție de polarizare au o ușoară coborâre a tonului. Fig.5a prezintă o interogativă parțială cu contur terminal descendent, iar 5b o „întrebare declarativă” cu ascensiunea tonului pe silaba finală neaccentuată³⁵.

3. ANEXĂ: ALTE CÂTEVA OBERVAȚII LINGVISTICE ASUPRA VORBIRII INFORMATOILOR

În vorbirea celor doi aromâni, coexistă fonetisme și forme diferite, graiul subiectului O2 prezentând, adesea, faze mai evolute:

– diftongul *ea* alternează cu *e* (foarte) deschis, la O2 chiar semideschis sau semiînchis³⁶: *eásti, ɛsti, ɛ̃sti, ɛ̃sti; fɛútile, fɛ̃teli, fɛ̃tili, fɛ̃tili; vɛádi, vɛ̃ádi, vɛ̃di, vɛ̃di; mvɛásti, mvɛ̃sta, mvɛ̃sta, mvɛ̃sta, mvɛ̃sta; bæi, bei*³⁷;

³¹ Anastasia Misheva and Michel Nikov, *Intonation in Bulgarian*, în Daniel Hirst and Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press, p. 275–287; Antonis Botinis, *Intonation in Greek*, *ibidem*, p. 288–310.

³² O comparație mai detaliată este dificilă din cauza procedeele diferite de culegere, analiză și interpretare a diverselor aspecte ale intonației. Pentru interogativele totale, bulgara dispune și de particula *li*.

³³ *Ibidem*, p. 278, 279.

³⁴ *Ibidem*, p. 280.

³⁵ *Ibidem*, p. 299–301.

³⁶ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 119. 181-182; Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972, p. 61, 176.

³⁷ Sunetele transcrise fonetic sunt redactate cu *bold*. Nuanțele fonice intermediare sunt notate cu bară oblică: /.

– diftongul *oa, ua* ~ ϕ, ϕ^{38} : *oáspita, oáspita* (S1), *oáspâta, óspâta, óspâta* (O2); *oáuli* (S1), (*prota*) *óra, óuli, (fisa a) n óstă* (O2);

– *e* se diferențiază la *ă* în finala *-ie* la $\underline{\dot{z}}\underline{\dot{a}}$ ³⁹: *rak'í ză, sculí ză*; la S1: *răk'i zî, rak'i zî, ra/ă kî, sculí zîe, șculí zîi*;

– *ă* ~ *e* la S1 în cazuri rare: *căsăbă (căsăbă, căs'ăbă, cîsvă)* ~ *k'esăbă, Sărună* (uzual) ~ *Seruna*;

– la S1 *-a* de la forma articulată a substantivelor feminine: *mveasta, oaspita* se realizează și ca o vocală între *a* și *ă*, asemănătoare cu alofona lui *a* neaccentuat din bulgară (macedoneană);

– *u* (silabic, rar nesilabic)⁴⁰ se menține după un grup de consoane, este înlocuit cu *î, â* sau dispare: *căpitălu, vărnu, vierču* (S1), *esc (născut), pãrmătéft'*⁴¹ 'negustor', *vărnu* (O2); *cându* ~ *cândă* ~ *cînd* ~ *cână* ~ *cîn* (S1), *când* ~ *căn* (O2); *sîntî* ~ *suntu* ~ *sîntî*⁴² ~ *sînt'*⁴³ ~ *sun (-merele)* (S1), *sîn* (O2); *mult* (și *mulț*) (O2); după semivocala *î*: *a îu* ~ *a î* (S1); după o consoană, *-u* apare rar: *mintimén'*⁴⁴ ~ *mintimén'*⁴⁵ ~ *mintimen* (mai frecvent), (*cu cari ai*) *zbrîtu* (*la șculie*), *yin'*⁴⁶, *cîtu* ~ *cîtî* ~ *cît* (S1), *ți fat'*⁴⁷; *-u* vocalic apare la O2 mai ales ca articol masculin: *fîcoru, papu-ńu, porcu, ȳpambóu* 'mirele'; în (*ti si plănz*), *ńicu?* este de fapt forma articulată de vocativ (= micule).

– $\dot{c}$ ~ $\dot{c}/z$ ~ z^{41} : *vi čui, vez/čuș, čîseș, zîseș* (S1), *vă čuș, văz/čui, văzuș', zîseș* (O2); adverbul *az, ază* a fost notat numai cu *z*; *-č* se afonizează adesea: *lucreț* (S1: chiar *óhriț* = Ohrid, *va něț* (O2), *părăț* (S1) ~ *praz* (S1, O2);

– se produce, de regulă, depalatalizarea consoanelor $\dot{t}$, $\dot{c}^{42}$ (primare) în poziție finală: *adraț, h'iț, lucreț, -mveț, mulț praz, [pl.]* (S1), *ș'iț, praz, s-vez* (O2), mai rar, în interiorul cuvântului: $\dot{c}/zîseș$ (S1, O2), (*cum*) *ți-i (numa)* ~ *ț-e (numa)* (S1); chiar africatele $\dot{t}$, $\dot{c}$ secundare se durifică, adesea, în poziție finală: (*ti*) *duț, faț'î* ~ *faț'î* ~ *faț* (S1), *faț* ~ *faț'î* ~ *faț'î* (O2), *măț* (= măninci) (S1, O2), *něț* (= mergi), (*ți*) *plănčă* ~ *plănče* (S1), *plănz* (O2);

– depalatalizarea lui r^{43} apare în *adar* [pers. 2 sg.] (S1, O2); o singură dată: *adar'î* la S1; la această informatoare, *r* dur apare și în *ți ti doară?*

– șuierătoarele *ș, j* se mențin, mai frecvent, palatalizate: *aflaș'î* ~ *aģuńș* (S1), *aņcumpraș'* ~ *ăcumpraș'* ~ *ăcumpăraș* (S1), *acumpăraș'* ~ *acumpăraș'* (O2), *čâseș'î* ~ *z/čîseș* (S1, O2), *ņșată* ~ *mușiată* (S1, O2), *vi čuș'* ~ *vi ču* $\dot{s}^{\dot{t}}$ ~ *vi čuș*;

³⁸ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 186; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 63, 176.

³⁹ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 187, 198 notează forme ca *doil'ă, veg'ă* ~ *vegl'ă*.

⁴⁰ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 136, 188–189; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 170–171.

⁴¹ Cf. N. Saramandu, *op. cit.*, p. 128.

⁴² Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 188; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 182.

⁴³ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 188.

formele *ești*, *pești* se realizează ca *eștî*, *eštă*, *eștă*, *peștî* la S1, în timp ce, la O2, muierea lui *ș* (*peș'-măț'?*) determină africativizarea lui *t*: *eș'ćț*, *eș'ćț*, *pești*, *peș'ci*.

– velarizarea după labiale⁴⁴ se produce în unele cuvinte: *aņcumpăraș'*⁴⁵ (S1), *viçui* (S1) ~ *văzui*, *oáspita* (S1) ~ *oșpita*, *oáspăta* (O2); (*ploaia*) *virsa* ~ *vîrsa* ~ *vîrsá* (S1), *săṃ-văniț* (O2);

– exemple de palatalizarea labialelor⁴⁶: *h'iț*, *plōa tok'ará* ‘ploua de te topea’, *s-ni spuñ*, *va nēț* (S1), *k'ęruș'*, *ńicu*, *ș'iț* (O2); palatalizarea labiodentalei *v* este consecventă în *vin* [subst.] : *vin* (o dată *h'in*) la S1, *vin*, *țin*, *in* la O2 și inconsecventă în formele verbului *a veni* la S1: *vini* mai frecvent ca *yini*, numai *yiñ* [pers. 2], *va z-vină*; la O2 am înregistrat palatalizarea în *a veni* numai în ex. *vera inę turișć*, iar *f* apare în exemplul *fićor*, *cum să fi numa?*;

– *m* labiodental silabic a fost notat în *mșatá* (S1) și în *mveasta* (forma cea mai frecventă); *m* își pierde caracterul silabic când se unește cu o vocală precedentă: *veadi-mveasta*), devine *m* slab perceptibil, dar silabic, *m* slab perceptibil nesilabic (început nazal al lui *v* următor) sau dispare (mai frecvent la O2): *mveasta*; în câteva exemple, se dezvoltă o vocală protetică: *â mveasta* (S1), *ă mveasta*, *â mveasta* (O2);

– grupul *cl'* se menține (nepalatal!) în (*cum ti*) *cl'iamă* (S1), *mi clem* ~ (*cum ti*) *k'iamă* (O2); *l'* și-a pierdut sau tinde să-și piardă ocluzia⁴⁷: *ațu* (S1), *fumély/l'ia* (O2);

– laterala *l* apare (ușor) velarizată la S1: *balcă* ‘dovleac’, *cl'iasă*, *l'ia*, *l'ucreț*; *l* apare vocalizat în numele informatoarei: *k'irasa al lica* ~ *aṃ lica*⁴⁸;

– *r* (semi)lung a fost înregistrat rar⁴⁹: *adaĒ*, *luĒi* (voc.), *Mar/Ēia*, *r/Ēestoran* (S1), *aĒă χāti*, *MăĒică* (voc.), *r/Ēămăn*, *văĒ* (= vărnu); cu reducerea grupului *rn* care apare și în *bităręța*, *țára* (O2)⁵⁰; *r* uvular apare la O2 în *χ/γpambóu* ~ *cărbóu*.

Alte câteva fonetisme și particularități morfo-sintactice oscilante sau/și diferite la cei doi subiecți: *sáhęáta* ‘ora’ ~ *sihęátęá* (S1) ~ *sătę* (O2); *cabidán* ~ *căpitán* (curent) (O2); *bășęrecă* ~ *băsęárică* ~ *băsęrcă*; *tinără* ~ *tíneră* (mai frecvent), *tírăręța* ~ *tínăręța* (O2); *mintimén* ‘deștept’ (S1) ~ *mintumén* (O2); *nṃ-aráț* (O2) ~ *ęráț* (S1); *Sărună* (S1) ~ *Sōlună* (O2); la O2 africata *ț* își pierde

⁴⁴ Cf. N. Saramandu, *op. cit.*, p. 36–37.

⁴⁵ La S1 *ă* pare mai curând o vocală epentetică, cf., mai frecvent, *aņcumprai*, *-rași*.

⁴⁶ Cf. Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 204, 292–303; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 69–79, 181.

⁴⁷ Cf. Th. Capidan, *Fărșeroji...*, p. 136, 197–198; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 182.

⁴⁸ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 193–194, 196; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 181.

⁴⁹ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 190–192; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 181.

⁵⁰ Cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 192; N. Saramandu, *op. cit.*, p. 183.

uneori ocluzia: *ti si plă_ɹz, ți fășes; f_ɛtili ~ f_ɛtili ɟ* (la O2, probabil sub influența pl. masc. art. în - *i ɟ*, cf. *boi ɟ*); la O2 apare *pe* înaintea numelor proprii masculine cu funcție de obiect direct (cu sau fără reluarea prin pronume): *o-ă ɟ văzută pi Tak'i? ~ iū văziș pi Tak'i?, o văzuș' pi Tak'ɛ...*, dar *o văç/zuș Tak'i?* (de 2 ori), *nu văzuș' Tak'i?* Nu apare *pi* înaintea numelor proprii feminine: *u văzuș Măriia* (de 2 ori), *văzui Mariia*, dar apare înaintea unui nume comun: *di cai o cumpăraș pi casa?*; anticiparea complementului direct apare și în: *di iu o cumpăraș' porcu?*; pron. *care, cari, car(i, car-ti bati?* (S1) – *ca ɟ* (O2); pron. negativ *cană ~ văr* (S1) – *văr, vărnu* (O2); *dumăneacă* (O2) ~ *dumânică* (O2, S1); verbul *a spune* apare cu sufixul conj. I în *țe-ai ti spunari?* (O2); *păimăni, pîimăni* (S1) – *pîimăni* (O2); condiționalul ipotetic: *careea s-aveam-ma mulți praț, va să cumpăram ș-casî, cara s-avea mulți praț, va ni cumpăram ș-casî* (S1) ~ *ma s-av_ɛ mult prazu, și-acumpăra casă nao* (O2).

BIBLIOGRAFIE

- Andrei Avram, *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetică și dialectologie”, vol. VIII, 1973.
- Antonis Botinis, *Intonation in Greek*, în Daniel Hirst and Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press, p. 288–310.
- Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 204, 292–303.
- Theodor Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, partea I, p. 1–210.
- Michel Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în A. Turculeț (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iași, Editura Univ. „Al. I. Cuza”, 2008, pp. 13–18.
- Alan Cruttenden, *Intonation*, Cambridge Mass., Cambridge University Press, 1986, pp. 161–165.
- A.C.M. Ritveld & C. Gussenhoven, *On the relation between pitch excursion size and prominence*, în „Journal of Phonetics”, 13, 1958, p. 299–308.
- Eugenio Martínez Celdrán, Ana Ma. Fernández, Paolo Roseano, *Aproximación al estudio de la entonación de la región de Murcia: Caravaca de la Cruz y Bullas*, în A. Turculeț (ed.), *vol. cit.*, p. 75–92.
- Anastasia Misheva and Michel Nikov, *Intonation in Bulgarian*, în Daniel Hirst and Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press, p. 275–287;
- L. Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București, 2001, p. 32–33.
- Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972, p. 61, 176.
- Adrian Turculeț, *Variante regionale ale intonației românești*, în vol. «Limba și literatura română. Regional – național – universal», Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 264.

INTERROGATIVE INTONATION OF AROMANIAN FORM REPUBLIC OF MACEDONIA (WITH SOME SEGMENTAL FEATURES OF INFORMERS)

ABSTRACT

This research leverages some of the material collected in a survey for amperes AMPER (Atlas multimédia prosodique de l'espace roman) in December 2008 to Aromanians living in towns of Skopje and Ohrid in Macedonia.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași